

הרב אברהם ישעיהו קלופט
ר"מ בישיבת קהלות יעקב, מודיעין עילית

בעניין זמן משיכיר בין תכלת ללבן

בו יבואר עיקר מצות ציצית עם תכלת דווקא

ושלימות מצות קריאת שמע כשלושב טלית שיש בה תכלת

א. איתא במתני' ברכות ט ע"ב: "מאימתי קורין את שמע בשחרית, משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר: בין תכלת לכרתי". ובגמ' שם: "מאי בין תכלת ללבן, בין תכלת שבה ללבן שבה". ואף דמסקי' בסוגיא שם הלכתא כותיקין שהיו גומרים אותה עם הנץ החמה, ודאי אין זה אלא מעלת המצוה משום קרא דכתיב 'יראוך עם שמש', אבל מצד עצם זמן קריאת שמע שהוא 'ובקומך', הוא קודם לכן – משיכיר בין תכלת ללבן, שהרי ותיקין לא פליגי על מתניתין, ומעצם הלשון 'ותיקין' מבואר שהוא מעלה בעלמא כמו שפירשו הראשונים שם.

והנה הדבר תמוה מה שנתנו השיעור לזמן קריאת שמע שהוא 'ובקומך' בהבחנה שבין תכלת ללבן שבציצית, או בין תכלת לכרתי, דלכאורה זמן זה היה מתאים להיות זמן ציצית, אבל זמן קריאת שמע מבואר בתורה שהוא 'ובקומך', וכי זמן קימה הוא בדיוק מתי שמידת האור להבחין בין תכלת ללבן או בין תכלת לכרתי? ! ולכאורה היה צריך להיות הזמן בעלות השחר, וכמבואר בגמרא ברכות ח ע"ב שיטת רשב"י דבדיעבד יוצאים ידי חובת קריאת שמע של שחרית מעלות השחר משום שהוא תחילת זמן קימה, ובאמת בגמרא שם מבואר דהלכתא כרשב"י, והוא דבר תמוה שפסקו כרשב"י נגד פשטא דמתניתין דהזמן משיכיר ולא מעלות השחר.

בשיטת הרמב"ם והשו"ע בפסק ההלכה לעניין זמן קריאת שמע יש לתמוה טובא, הנה הרמב"ם בהלכות קריאת שמע פ"א הי"א כתב הזמן לכתחילה: "מצותה שיתחיל לקרות קודם הנץ החמה כדי שיגמור לקרות ולברך ברכה אחרונה עם הנץ החמה", ואחר כך בהי"ב הזמן בדיעבד: "מי שהקדים וקרא קריאת שמע של שחרית אחר שיעלה עלות השחר אע"פ שהשלים קודם שתנן

החמה יצא ידי חובתו, ובשעת הדחק כגון שהיה משכים לצאת לדרך קורא לכתחלה משעלה עמוד השחר". הנה פסק כרשב"י שזמן קריאת שמע בדיעבד מעלות השחר, והיינו דפסק דזמן 'ובקומך' הוא מעלות השחר, ולא הביא כלל הזמן המבואר במתניתין 'משיכיר בין תכלת ללבן', ובאמת שזמן זה תמוה וכו"ל. ואם כן הדרינו לקושיין: מהו הזמן משיכיר בין תכלת ללבן שנאמר לגבי קריאת שמע, ומהו הטעם דלא פסקין לה אף דהוא פשטא דמתניתין.

אמנם השו"ע הביא שלושה זמנים לקריאת שמע. באו"ח סי' נח סעי' א, כתב: "זמן קריאת שמע של שחרית, משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת, ברחוק ד' אמות ויכירנו... ומצוה מן המובחר לקרותה כוותיקין שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה", עיי"ש. הרי שכתב מצותה עם הנץ החמה, וזמנה מעיקר הדין משיראה את חבירו. ולאחר מכן, כתב בסעי' ג את זמנה בשעת הדחק מעלות השחר, וכתב הטעם "דכיון שעלה עמוד השחר שפיר קרינן ביה 'ובקומך'". הנה הזכיר שלושה זמנים.

מקור הזמן משיראה את חבירו הוא מהסוגיא ברכות שם, שאמרו בברייתא "ואחרים אומרים: משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו". ובתלמוד ירושלמי ברכות פ"א ה"ב: "ומן דמר כדי שיהא אדם רחוק מחבירו ארבע אמות ומכירו. כמן דמר בין תכלת ללבן". היינו דהזמן 'משיכיר בין תכלת ללבן' והזמן 'משיראה את חבירו' חד זימנא הוא. הרי שפסק השו"ע את המשנה דמשיכיר, אלא שהביא המאן דאמר משיראה את חבירו ולא המאן דאמר משיכיר בין תכלת ללבן. ולכאורה הטעם שבחר להביא המאן דאמר הזה ד'משיראה', משום דהזמן 'משיראה' יותר מתאים לומר דמיקרי שיעור בזמן 'ובקומך', מאשר הזמן 'משיכיר בין תכלת ללבן' שאינו שייך לעניין הקימה. ובעטרת צבי על השו"ע כתב: "משיראה את חבירו – התורה תלה זמן ק"ש בזמן שכיבה וקימה דכתיב 'בשכבך ובקומך', ואותו זמן שיראה את חבירו הוא זמן קימה".

ודברי השו"ע צ"ע. דאם פסק בסעי' ג' שהקורא בדיעבד מעלות השחר יצא, וכרשב"י, וכמו שכתב השו"ע עצמו הטעם דכיון שעלה עלות השחר שפיר קרינן ביה 'ובקומך', אם כן למה הביא הזמן 'משיראה את חבירו'? דמה המשמעות של הזמן משיראה את חבירו אם לכתחילה יש לנהוג כוותיקין ובדיעבד מעלות

השחר, וכלפי מה הדברים אמורים? עוד צ"ע, שבחר השו"ע להשמיט לשון המשנה 'משיכיר בין תכלת ללבן' והעדיף לשון הברייתא 'משיראה את חבירו', והוא תימא לעזוב סתמא לישנא דמתניתין, ולהנ"ל באמת מובן יותר הזמן 'משיראה' לומר שהוא הגדרה בזמן קימה מאשר הזמן 'משיכיר בין תכלת ללבן', אבל לשון המשנה צ"ע.

העולה אפוא בידינו שצריכים להבין זמן קריאת שמע 'משיכיר בין תכלת ללבן', שורש עניינו וטעמו. ובפרט הלכולי עלמא מצוותה עם הנץ החמה ובדיעבד מעלות השחר, ובפרט שהזמן הפשוט שבו נקטה המשנה הוא 'משיכיר בין תכלת ללבן' – הרי שמתוך שלושת הזמנים שנזכרו גבי קריאת שמע, 'משיכיר' הוא הזמן העיקרי לתנא דמתניתין, ודאי צריכין להבין מהות עניינו, וכמו כן צריך להבין שורש המחלוקת בין תנא דמתניתין דנקט 'משיכיר', לתנא דברייתא דנקט 'משיראה', בפרט דחד זימנא הוא.¹

ב. והנה זמן ציצית לא נתפרש בגמרא להדיא, אלא שנתבאר דלילה לאו זמן ציצית, וכתב הרמב"ם פ"ג מהל' ציצית ה"ח: "ומאימתי יברך על הציצית בשחר, משיכיר בין תכלת שבה ללבן שבה". ובכסף משנה מבאר דלא נזכר כן להדיא

¹ אכן המשנ"ב בסי' נח קשיא ליה מהם השלושה זמנים, שאם עלות השחר הוא כלפי דיעבד והנץ החמה הוא כלפי לכתחילה – מה הנפקא מינה בזמן משיראה את חבירו? וכתב: "משיראה את חבירו וכו', ונקבע זה הזמן לקריאת שמע אף דמקצת אנשים קמים ממתנם משעלה עמוד השחר וקרינן ביה 'ובקומך' מן התורה, דלכן בדיעבד יצא וכדלקמן בסעיף ד', מכל מקום כיון דרובא דאינשי לא קיימי עד שיכיר את את חבירו. ועוד מפני שקבעו פרשת ציצית בקריאת שמע דכתיב בה 'וראיתם אותו', לפיכך קבעו חכמים זמנה משיכיר בין תכלת ללבן, והוא הזמן דמשיכיר את חבירו ברחוק ד' אמות".

הנה כוונתו לומר שבאמת יש שלוש דרגות בזמן קריאת שמע: דיעבד יוצא בעלות השחר כיון שיש בו מעט זמן קימה; לכתחילה יקרא רק אחרי משיראה את חבירו; ולמצוה בעלמא הוא עם הנץ החמה. אלא ששני הטעמים שכתב שזמנה לכתחילה משיראה את חבירו צ"ע. מה שכתב דבעלות השחר רק מקצת אנשים קמים ממיטתם מה שאין כן משיראה את חבירו – והרי בגמרא ברכות ח ע"ב, אמרו החילוק בין מקצת אינשי דקמו לקימת כולם בין עלות השחר להנץ החמה, ולא בין עלות השחר למשיראה את חבירו! ומה שכתב משום פרשת ציצית צ"ע: וכי משום ענין צדדי זה נקטה המשנה בפשיטות שזמן קריאת שמע משיכיר בין תכלת ללבן (!)

בגמרא, אלא "נראה שלמד כן ממה שנתנו שיעור זה להתחלת זמן ק"ש שחרית בפ"ק דברכות". ודו"ק שאע"פ שהרמב"ם עצמו לא הביא זמן זה גבי קריאת שמע שלגביו הוא נזכר בגמרא, הביאו גבי ציצית שם לא נזכר להדיא. היינו דסבירא ליה לרמב"ם שלא ייתכן שהזמן משיכיר בין תכלת ללבן שנתנו חכמים גבי קריאת שמע אינו אלא סימנא בעלמא לזמן קימה ותו לא מידי, ובוודאי הוא זמן על כל פנים לגבי מצות ציצית, ולכן הביאו גבי ציצית. ודברי הרמב"ם צ"ע, דהרי מה שהוא זמן גבי ציצית אינו מיישב מה שנקטוהו גבי קריאת שמע, ועל כרחך גבי קריאת שמע הוא סימנא בעלמא, ואם כן מהיכי תיתי שהוא זמן ציצית, שמא הוא סימנא בעלמא לזמן קימה, והוא חידוש בלא מקור מהגמרא.

גם השו"ע שנקט גבי קריאת שמע הזמן משיראה את חבירו, נקט גבי ציצית בסי' יח (סעי' ג): "מאימתי מברך על הציצית בשחר, משיכיר בין תכלת שבה ללבן שבה". ובמשנ"ב (ס"ק ט): "דהוא הזמן משיראה את חבירו... האמור לקמן בסי' נח לגבי קריאת שמע". ודברי השו"ע צ"ע, שהרי זמן משיכיר בין תכלת ללבן זמן משיראה את חבירו' חד זימנא הוא, ואף על פי כן בחר גבי קריאת שמע להביא לשון הברייא ולהשמיט לישנא דמתניתין, על כרחך שהבין שהזמן משיכיר בין תכלת ללבן הוא סימן בעלמא, ואינו שייך לקריאת שמע, והזמן משיראה את חבירו יותר מובחר ומתאים לקריאת שמע, וממילא דתנא דמתניתין דנקט לה לסימנא בעלמא נקט לה, וקשה כנ"ל מהיכי תיתי ללמוד זמן זה לגבי ציצית.

והנה המרדכי מסכת מגילה רמז תשצא, כתב: "אין קורין את המגילה וכו' עד הנץ החמה – נראה לראבי"ה דהני מילי בהנהו דכתיב בהו ביום בהדיא, אבל ציצית לא כתיב ביה יום בהדיא אלא 'וראיתם אותו' – בראייה תליא מילתא ומעמוד השחר שרי לכתחילה, וכן עמא דבר". הרי שכתב שזמן ציצית הוא מעלות השחר וסבירא ליה דהוא זמן ראייה, ולא חש למה שכתוב בגמרא משיכיר בין תכלת ללבן, שהוא זמן גבי קריאת שמע, וסבר דהוא סימנא בעלמא גבי קריאת שמע ולא שייך לגבי ציצית. ודברי הרמב"ם והשו"ע שהביאו זמן זה גבי ציצית צ"ע.

ג. ונראה לומר בביאור הדבר, בהקדמת קושיה: הנה זמן ציצית לרמב"ם ולשו"ע הוא משיכיר בין תכלת ללבן, וצ"ע שהרי יש מצות ציצית בלבן או תכלת לבד ואין התכלת מעכב את הלבן, כמבואר בגמ' ר"פ התכלת, ואם כן איך ייתכן שזמנה של ציצית הוא משיכיר בין תכלת ללבן? וכי כאלף שנה שיהודים הלכו עם לבן לבד היה מתאים שהזמן ציצית שלהם יהיה משיכיר בין תכלת ללבן? ! אתמהה!

והנה הרמב"ן עה"ת פרשת שלח (במדבר טו, לח) כתב: "וטעם הזכרון הזה שיהיה בציצית לכל המצות, כתב רש"י מפני המנין של ציצית בגימטריא שש מאות, ושמונה חוטין וחמשה קשרים הרי תרי"ג. ולא הבינותי זה, שהציצת בתורה חסר יו"ד ואין מנינם אלא חמש מאות ותשעים. ועוד, שהחוטין לדעת בית הלל אינם אלא שלשה, והקשרים מן התורה אינם אלא שנים, כמו שאמרו שמע מינה קשר העליון דאורייתא דאי סלקא דעתך לאו דאורייתא כלאים בציצית דשרא רחמנא למה לי הא קיימא לן התוכף תכיפה אחת אינו חבור. אבל הזכרון הוא בחוט התכלת, שרומז למדה הכוללת הכל שהיא בכל והיא תכלית הכל, ולכן אמר וזכרתם את כל שהיא מצות השם. וזהו שאמרו (מנחות מג ע"ב): מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד וכו', והדמיון בשם, גם הגוון תכלית המראות, כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, ולפיכך נקרא תכלת". מבואר בדברי הרמב"ן דקרא דכתיב 'וראיתם אותו' קאי אחוט תכלת, והוא עיקר הזכרון שיש בציצית. ומבואר דעיקר מצות ציצית הוא התכלת שבו, שהרי תכלית המצוה שנתפרשה בתורה – הראייה והזכרון – מתקיימת בתכלת.

ולפי דברי הרמב"ן נראה בס"ד לומר, דלכן זמן הציצית הוא משיכיר בין תכלת ללבן, כיון שזו מהות המצוה, ולכן 'וראיתם אותו' תלוי בזמן הכרה בין תכלת ללבן שעל זה קאי 'וזכרתם'. ואף רבי יהודה דסבירא ליה בין תכלת לכרתי, נמי סבירא ליה הכי, אלא דסבר דלא סגי מה שמבחיין בין תכלת ללבן ונזכר שיש תכלת בציצית, אלא צריך להכיר בכך שיש בציצית תכלת דווקא ולא כרתי. ודו"ק. אם כן מיושב אפוא שפיר, דאף שלא נזכר בגמרא הזמן של מצות ציצית, כיון אלא לגבי קריאת שמע, היה פשוט לרמב"ם שהוא הזמן של מצות ציצית, כיון שהבין שזה עיקר המצוה של ציצית – בתכלת שבה. ובזה יבואר גופא דלילה לאו זמן ציצית משום דכתיב 'וראיתם אותו', אף שלפי הרמב"ן קאי אחוט תכלת,

דהרי עיקר המצוה מתקיימת בהכרת חוט התכלת, ובלא זה אין קיום למצוה, ולכן לילה לאו זמן ציצית (וגם כשאין תכלת, המצוה הזאת בלבן לבד עומדת כזכרון לזמן שיש תכלת, וממילא עיקרי פרטי דיניה נקבעים לפי הצורה שבה מתקיימת המצוה כשיש תכלת).

ד. עתה נבאר השייכות בין הזמן 'משיכיר בין תכלת ללבן' לזמן 'משיראה את חברו בריחוק ד' אמות' לעניין קריאת שמע, ואחר כך נוכל לבאר כמין חומר סוגיית הגמרא ודברי הראשונים.

הנה שני זמנים מצאנו בגמרא לעניין קריאת שמע: א) משיכיר בין תכלת ללבן, ב) משיראה את חברו בריחוק ד' אמות. ובירושלמי מצינו דחד זימנא הוא. והדבר פלא שנקטו המשנה והברייתא שני סימנים שונים לאותו הזמן, בפרט ששניהם סימנא בעלמא, ואיזה מין סימן מצאו לזמן קריאת שמע, בפרט שהוכחנו שעיקר זמנה דיעבד מעלות השחר, ולא ברור כלל מהו הזמן דמשיכיר ומשיראה. ואשר יראה לומר בס"ד, דבאמת אין הזמנים הללו שנקטו המשנה והברייתא סימנים בעלמא, אלא שייכי טובא למצות קריאת שמע. הנה מצות קריאת שמע שייכת, מתקשרת ומתחברת עם שתי מצוות – מצות ציצית ומצות תפילין. לגבי מצות ציצית אמרו בגמרא מנחות מג ע"ב: "ורבנן האי 'וראיתם אותם' מאי עבדי ליה? מיבעי להו לכדתניא: 'וראיתם אותם וזכרתם' – ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בה, ואיזו זו, זו קריאת שמע, דתנן: מאימתי קורין את שמע בשחרית, משיכיר בין תכלת ללבן". ולגבי תפילין אמרו בברכות יד ע"ב: "אמר עולא: כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין – כאילו מעיד עדות שקר בעצמו". מבואר להדיא שמצות קריאת שמע – אף שעומדת לעצמה, וזמנה מעלות השחר שהוא תחילת זמן קימה, עיקר צורתה למדו חז"ל, לקרותה כשהוא מעוטף בציצית ומתעטר בתפילין.

ואם כן נראה בס"ד שהזמן 'משיכיר בין תכלת ללבן', שהוא הזמן המהותי של מצות ציצית, הוא גם הזמן של מצות קריאת שמע, משום שלכתחילה צריך לקרותה עם ציצית, וכך הזמן 'משיראה את חברו בריחוק ד' אמות' שהוא הזמן המהותי של תפילין – משום שעניין התפילין להיות נראה בהם, ככתוב: 'וראו כל

עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך', ולכן נמדד משיראה את חבירו – הוא גם הזמן של קריאת שמע משום שלכתחילה צריך לקרותה עם תפילין. והמשנה והברייתא שכתבו זמנים שונים נחלקו האם עיקר קריאת שמע שייכא לעניין הציצית או עיקר שייכא לעניין התפילין, או דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, והזמנים האלו הם זמנים לקריאת שמע לא מצד ה'בקומך' שהוא מעלות השחר אלא מצד שלימות המצוה של קריאת שמע עם ציצית ותפילין.

ועומק הביאור שמצות ציצית שייכת לעניין קריאת שמע יבואר בזה גופא דעיקר מצות הציצית הוא התכלת שבה (וכנ"ל דזה מתבאר מכך שזמנה משיכיר בין תכלת ללבן), שהרי המהות של קריאת שמע היא קבלת עול מלכות שמים שלימה, וזה כל עניין התכלת להזכיר מלכות שמים. ובגמרא מנחות מג ע"ב: "תניא היה ר' מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד, שנאמר: 'ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר', וכתוב: 'כמראה אבן ספיר דמות כסא'". ובברייתא נוספת בגמרא מנחות שם שהוא חותם עבדות. וברמב"ן פרשת שלח שהתכלת היא מידה הכוללת הכול, היינו מידת המלכות. וכן עניין התפילין מבואר בגמרא ברכות ו ע"א הוא הפסוק 'כי שם ה' נקרא עליך', גם כן הוא לאות על קבלת עול מלכות שמים שבתפילין.

ובזה יבואר שנהגו לאחוז הציצית בידיו בתחילת קריאת שמע, אף שלכאורה אין לזה טעם אלא בפרשת ציצית, ולדברינו יבואר היטב כי התכלת שבו בא לקבלת עול מלכות שמים.

וזה שאמרו בגמרא סוטה יז ע"א: "דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו 'אם מחוט ועד שרוך נעל', זכו בניו לב' מצות: חוט של תכלת, ורצועה של תפילין. בשלמא רצועה של תפילין, דכתיב: 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך', ותניא, ר"א הגדול אומר: אלו תפילין שבראש, אלא חוט של תכלת מאי היא? דתניא, היה ר"מ אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין, מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד", עיי"ש.

היינו דאברהם אבינו עניינו המלכות, ככתוב בתוספות ברכות מ ע"ב ד"ה אמר: 'וברכות של שמונה עשרה אין בהן מלכות, דאינן באין בפתחה ובחתימה

אין שייך מלכות, אבל א-להי אברהם הוי כמו מלכות, דאברהם אבינו המליך הקב"ה על כל העולם שהודיע מלכותו"; ועוד כתבו התוספות שם מט ע"א ד"ה ברוך: "...א-להי אברהם היינו מלכות, כדאמרי' ברכות ז ע"ב משנברא העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר 'א-דני א-להים מה תתן לי'" (וכידוע ששם א-דנות הוא מלכות – עי' בשערי אורה שער א). ואם כן זכה אברהם לזרעו בשני הכלים האלו שעניינם קבלת המלכות, חוט של תכלת ורצועה של תפילין, ולזה בשעת קריאת שמע זקוקים אנו לשני הכלים הללו לקבלת עול מלכות שמים שלימה.

ה. ועל פי זה יבואר, דבאמת מצד עצם מצות קריאת שמע בזמן 'ובקומך' – זמנה מעלות השחר, כרשב"י דהלכתא כוותיה, אמנם לתנא דמתניתין קבעו חכמים זמנה לכתחילה לשעה הראויה לתכלת היינו 'משיכיר בין תכלת ללבן', ולתנא דברייתא קבעו חכמים זמנה לכתחילה בשעה הראויה לתפילין היינו 'משיראה את חבריו', וחד זימנא הוא, ונקטו זמנים שונים לבאר שגם התכלת וגם התפילין תלויים בקריאת שמע. ורק ותיקין חידשו מצד 'ראוך עם שמש' שזמנה עם הנץ החמה. ואם כן נראה לבאר בשיטת הראשונים כך: הרמב"ם הביא זמן קריאת שמע דיעבד מעלות השחר, והביא גם זמנה לכתחילה עם הנץ החמה כוותיקין, ולא טרח להזכיר הזמן 'משיכיר בין תכלת ללבן' ו'משיראה את חבריו', אחר שלכתחילה זמנה עם הנץ החמה. אמנם השו"ע טרח לדקדק להביא שלושת הזמנים המבוארים: זמן עלות השחר – דיעבד, זמנה משיכיר בין תכלת ללבן ומשיראה את חבריו (דחד זימנא הוא) – הזמן לכתחילה מצד קריאת שמע עם ציצית ותפילין, וזמנה עם הנץ החמה – למצוה מן המובחר. אמנם כולי עלמא פסקו כרשב"י שזמנה דיעבד מעלות השחר, משום שהתנא דמתניתין לא פליג עליה בגדר זמן 'ובקומך', ורק מצד העניין הצדדי שתהא קריאת שמע עם ציצית ותפילין פליגי, ומודו שקרא דיעבד מעלות השחר יצא. ועלו הדברים מיושבים ציצים ופרחים לתפארת תורתנו הקדושה, והוסבר הא דיש להקפיד בקריאת שמע להיות מעוטף בטלית ומעוטר בתפיליו, ולאחזו הציצית בידיו בשעת קריאת שמע לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה.